

УДК 657:657.422.8

*Н. І. Цегельник,
здобувач, асистент кафедри бухгалтерського обліку,
Житомирський національний агроекологічний університет*

ОЦІНКА ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ В СИСТЕМІ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ПОКУПЦЯМИ ПІДПРИЄМСТВ

*N. I. Tsegel'nik,
getter, assistant department of accounting, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr*

EVALUATION OF RECEIVABLES IN THE ACCOUNTS OF CUSTOMERS OF COMPANIES

У статті досліджено визнання та оцінка дебіторської заборгованості в системі розрахунків із покупцями, для забезпечення достовірного її здійснення, від якого залежатиме рівень платоспроможності підприємства.

In the article investigated the recognition and measurement of receivables in the accounts of customers, in order to ensure fair its implementation, which will depend on the level of solvency.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, оцінка, розрахунки з покупцями, активи, вартість.

Key words: accounts receivable, valuation, transactions with customers, assets value.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі здійснення виробничої та комерційної діяльності у підприємств виникає дебіторська заборгованість за розрахунками з покупцями продукції, акціонерами, персоналом, бюджетом. В умовах кризи неплатежів особливо зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів. Ефективність ведення обліку поточної дебіторської заборгованості залежить від її визнання та оцінки, саме тому особливо увагу в дослідженні і було приділено даному питанню.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність піднятої теми підкреслюється ще й тим, що вивчення особливостей визнання, оцінки та обліку дебіторської заборгованості неодноразово розглядалися у працях відомих вчених, таких як: Ф.Ф. Бутинець [1], С. Голов, В. Костюченко, І. Кравченко, Г. Ямборко [2], Л.Г. Ловінська [7], Г. Нашкерською [9], С.А. Кузнецова [6].

Водночас, багатоаспектність дослідження зумовлена складністю і різноманітністю суб'єктів та об'єктів розрахунково-платіжних відносин, що вплинуло на суперечливий характер нормативних документів, а також на рівень розробок окремих теоретичних і практичних аспектів методології бухгалтерського обліку та оцінки дебіторської заборгованості.

Метою написання статті є розкриття особливостей оцінки дебіторської заборгованості в системі розрахунків із покупцями, для забезпечення достовірного її здійснення, від якого залежатиме рівень платоспроможності підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання статті є розкриття особливостей оцінки дебіторської заборгованості в системі розрахунків із покупцями, для забезпечення достовірного її здійснення, від якого залежатиме рівень платоспроможності підприємства.

Таблиця 1. Відмінності у вітчизняних та міжнародних підходах до визнання та оцінки дебіторської заборгованості

Ознака	Вимоги	
	П(С)БО	МСФЗ
Визнання	1. Визнається активом, якщо існує ймовірність отримання майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума 2. Визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг	Визнання фінансового активу відбувається тоді, коли організація стає стороною контракту (договору), при виникненні зобов'язання по інструменту
Групування дебіторської заборгованості	Дебіторська заборгованість поділяється на поточну і довгострокову. Дебіторська заборгованість не призначена для перепродажу, – дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу	Дебіторська заборгованість поділяється на ініційовану підприємством та неініційовану. Ініційована підприємством дебіторська заборгованість – це фінансовий актив, створений підприємством шляхом надання товарів чи послуг прямо боржникові
Оцінка	Оцінюється за первісною вартістю, тобто дебіторська заборгованість відображається в обліку в оцінці, визначеній договором, і залежить від кількості і ціни проданої продукції з врахуванням знижок і надбавок, що надаються постачальником своїм клієнтам і покупцям	Визнання дебіторської заборгованості оцінюється за справедливою вартістю (за вартістю операції), включаючи витрати по здійсненню операції, які прямо пов'язані з придбанням або випуском фінансового активу або фінансового зобов'язання. Після первинного визнання дебіторська заборгованість оцінюється за вартістю, що амортизується, із застосуванням методу ефективної ставки відсотка
Припинення визнання	Дебіторську заборгованість, по якій пройшов термін позовної давності, інші борги, не реальні для стягнення, списують за рішенням керівника підприємства за рахунок резерву сумнівних боргів або на фінансові результати господарської діяльності комерційної організації	Припинення визнання фінансового активу або частини фінансового активу відбувається тоді, коли організація втрачає контроль над правами за контрактом (договором) (коли вказані права реалізуються, припиняється їх дія або організація відмовляється від своїх прав або передає їх третій стороні)
Відображення у фінансовій звітності	У складі оборотних активів з класифікацією на довгострокову (платежі по якій очікуються більш ніж через 12 місяців після звітної дати) і короткострокову (платежі по якій очікуються протягом 12 місяців після звітної дати)	У складі поточних активів з класифікацією на короткострокову і довгострокову
Визначення резерву сумнівних боргів	Величина резерву сумнівних боргів визначається за одним із методів: застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості; застосування коефіцієнта сумнівності. За першим методом величина резерву визначається на підставі аналізу платоспроможності окремих дебіторів. За другим – величина резерву розраховується множенням суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності	1. Визначення вірогідності стягнення заборгованості по кожному дебіторові і нарахування резерву лише по тим дебіторам, стягнення заборгованості з яких є сумнівним 2. Нарухування резерву в процентному відношенні від виручки за період 3. Розподіл дебіторської заборгованості на кілька груп залежно від періодів відстрочки і нарахування резерву в процентному відношенні, визначеному для кожної групи

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виникнення дебіторської заборгованості — це об'єктивний процес, який зумовлений існуванням ризиків при проведенні взаєморозрахунків між контрагентами за результатами господарської операції [12].

Проте на її розмір та структуру впливає ряд факторів, які можна поділити на дві основні групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні фактори практично не залежать від діяльності підприємств і обмежити їх вплив досить складно. Внутрішні — залежать від того, наскільки організовано управління дебіторською заборгованістю в межах діяльності підприємства. Перераховані фактори впли-

вають на виникнення та обсяг дебіторської заборгованості. Їх врахування при здійсненні відносин з контрагентами допоможе уникнути ризиків відсутності розрахунків.

Методологічні засади формування інформації про дебіторську заборгованість у бухгалтерському обліку відображені в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість" [10]. Згідно з яким, дебіторська заборгованість — це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Дебіторами можуть бути юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій повинні підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [10].

За П(С)БО 13 "Фінансові інструменти", дебіторська заборгованість є одним із видів фінансових активів і визначається як контракт, що надає право отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства [11].

Методологічні підходи до обліку дебіторської заборгованості відповідно до міжнародних стандартів не мають конкретного стандарту, однак можна керуватися МСФЗ 1 "Подання фінансової звітності", МСФО 18 "Дохід", МСФО 39 "Фінансові інструменти: визнання та оцінка", згідно з якими дебіторська заборгованість — сума заборгованості дебіторів на певну дату [8].

Відповідно до МСФЗ при первісному визнанні дебіторська заборгованість оцінюється за справедливою вартістю, включаючи витрати зі здійснення угоди, які безпосередньо пов'язані з придбанням або випуском фінансового активу. Виходячи з норм П(С)БО, при первинному визнанні дебіторська заборгованість оцінюється за первісною вартістю [10].

Після первісного визнання дебіторська заборгованість, що розглядається як фінансовий інструмент, відповідно до МСФЗ оцінюється за вартістю, яка амортизується із застосуванням методу ефективної ставки відсотка. При цьому під вартістю, яка амортизується, розуміється вартість фінансового активу, яка була визначена при його первинному визнанні, за вирахуванням вартості його погашення, суми накопиченої амортизації, нарахованих з різниці між первісною вартістю і вартістю на момент погашення.

Відмінності в підходах до визнання, оцінки і розкриття інформації про дебіторську заборгованість у бухгалтерській звітності відповідно до МСФЗ і національних стандартів узагальнено в таблиці 1.

Необхідно відзначити, що вимоги за МСФЗ та за П(С)БО при оцінці дебіторської заборгованості на дату балансу направлені на дотримання принципу обачності (консерватизму), згідно з яким величина активів не повинна бути завищена, а величина зобов'язань занижена. Для дотримання цього принципу фінансові активи також переважно оцінюються за справедливою вартістю.

Оцінку дебіторської заборгованості в системі розрахунків із покупцями за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги), доцільно розпочинати з визначення її первісної вартості. Слід сказати, що вона є наближеною до справедливої. На момент здійснення операції і покупці, і продавці аналізують ціни, що склалися на ринку, на певний вид продукції чи послуг [13].

Первісна вартість дебіторської заборгованості в системі розрахунків із покупцями за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги) залежатиме від:

- надання покупцеві торговельної знижки або знижок за своєчасну оплату;
- надання покупцеві знижок після реалізації;
- повернення товарів від покупців;

— періоду часу з дати відвантаження товарів до дати надходження грошових коштів.

Торговельні знижки надаються покупцям при придбанні великої партії товарів, для врахування зміни цін, які можуть бути з дати виставлення рахунку до дати відвантаження товарів, а також для приховування реальної ціни від конкурентів.

Торговельні знижки, як правило, вказують у відсотках від ціни продажу. Дебіторську заборгованість у системі розрахунків з покупцями у цьому разі визнають за вирахуванням знижок. Супровідні й платіжні документи виписуються за чистою вартістю продажу (за вирахуванням торговельної знижки та знижки з обсягу). На рахунках бухгалтерського обліку такі знижки не відображаються, а тільки зменшують первісну вартість дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги.

Надання таких знижок є позитивним для обох сторін розрахункових відносин. Так, покупці можуть отримати продукцію, товари чи послуги за більш вигідною ціною, тим самим здійснивши економію коштів для яких-небудь інших потреб. А продавці в цьому випадку, вчасно отримавши кошти, можуть використати їх для забезпечення свого функціонування, наприклад для закупівлі запасів. Все ж продавець не може бути впевненим у тому, що покупець скористається знижкою. А від цього залежить її оцінка, тому і виникає питання, як її проводити.

Виходячи з вищесказаного, Г.В. Нашкерська [9] зазначає, що більшість підприємств оцінюють дебіторську заборгованість без врахування суми знижки. При фактичній реалізації знижки покупець здійснює коригування отриманих доходів і раніше визнаної дебіторської заборгованості.

Наведений порядок оцінки дебіторської заборгованості за умов своєчасної оплати викликає супротив деяких зарубіжних вчених, а саме Е.С. Хендріксена та М.Ф. Ван Бреда [15] через те, що на дату визнання, дебіторська заборгованість в окремих випадках відображається за завищеною вартістю, що суперечить принципу обачності. Зарубіжні науковці також вважають, що невикористані покупцем знижки є штрафом для покупця, який додається до ціни продажу і є заохоченням до своєчасної оплати. Тому покупець, який здійснює оплату після завершення дії знижки, повинен заплатити додаткову суму, яка включає не-реалізовану знижку. Дебіторська заборгованість у цьому випадку відображається на момент виникнення без урахування знижки і збільшується при оплаті покупцем за межами періоду її дії [9, с. 32].

Таким чином, визнання поточної дебіторської заборгованості здійснюється за собівартістю, яка дорівнює вартості обміну, яка встановлена сторонами проведення розрахункових відносин. Така оцінка може бути зменшена за рахунок знижок та деяких інших факторів.

Відповідно до П(С)БО 10 у підсумок балансу підприємства включається чиста реалізаційна

вартість, яка визначається шляхом вирахування з первісної вартості дебіторської заборгованості резерву сумнівних боргів. Згідно з П(С)БО 10 величину резерву сумнівних боргів можна визначати за одним із таких методів:

— за методом абсолютної суми сумнівної заборгованості величина резерву визначається на основі аналізу платоспроможності окремих дебіторів. Цей метод найприйнятніший для підприємств малого та середнього бізнесу, де кількість дебіторів незначна;

— за методом застосування коефіцієнта сумнівності величина резерву сумнівної заборгованості розраховується як добуток суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності. Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися одним із таких засобів: визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході; класифікація дебіторської заборгованості за строками непогашення; визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3—5 років [10].

Найбільш точно можна визначити коефіцієнт сумнівності групуванням дебіторської заборгованості за строками її непогашення зі встановленням коефіцієнта сумнівності для кожної групи. Коефіцієнт сумнівності встановлюється підприємством виходячи з фактичної суми безнадійної дебіторської заборгованості за попередні звітні періоди.

Використання комплексного методичного підходу до розрахунку резерву сумнівних боргів забезпечує розробку комплексної політики розрахунку такого резерву, виходячи з всебічного оцінювання розмірів, складу та термінів виникнення дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги з урахуванням специфіки господарюючого суб'єкта.

Важливо вдосконалювати методичку визначення суми резерву сумнівних боргів. На нашу думку, потрібно внести зміни в діюче законодавство для стимулювання створення підприємствами цього резерву. Практика показує, що більшість підприємств, звітність яких є обов'язковою, не створюють резерву сумнівних боргів, оскільки:

— це вимагає вилучення з обороту коштів, що можуть бути задіяні в інших сферах діяльності;

— суми, які резервуються, не включаються до витрат у податковому обліку, що, в свою чергу, не впливає на зменшення податку на прибуток;

— підприємства не хочуть нести додаткові трудові витрати на створення цього резерву.

Нарахування резерву сумнівних боргів за звітний період відображається у Звіті про фінансові результати у складі інших операційних витрат. Виключення безнадійної дебіторської заборгованості з активів здійснюється з одночасним зменшенням величини резерву сумнівних боргів. У разі недостатньої суми нарахованого резерву

безнадійна заборгованість списується з активів на інші операційні витрати. Сума відшкодування раніше списаної безнадійної дебіторської заборгованості включається у склад інших операційних доходів.

Згідно П(С)БО 13 "Фінансові інструменти" фінансові інструменти первісно оцінюють та відображають за їх фактичною собівартістю, яка складається із справедливої вартості активів, зобов'язань або інструментів власного капіталу, наданих або отриманих в обмін на відповідний фінансовий інструмент, і витрат, які безпосередньо пов'язані з придбанням або вибуттям фінансового інструмента (комісійні, обов'язкові збори та платежі при передачі цінних паперів тощо) [11]. Цим стандартом не передбачено оцінки на дату балансу дебіторської заборгованості, що є фінансовим активом, за чистою реалізаційною вартістю, як це вимагає П(С)БО 10.

На кожну наступну після визнання дату балансу фінансові активи оцінюються за їх справедливою вартістю. Але для дебіторської заборгованості, що не призначена для перепродажу, не застосовується оцінка за справедливою вартістю.

Балансова вартість дебіторської заборгованості, що не призначена для перепродажу, переглядається щодо можливого зменшення корисності на кожну дату балансу на основі аналізу очікуваних грошових потоків. Сума втрат від зменшення корисності при цьому визначається як різниця між його балансовою вартістю та теперішньою вартістю очікуваних грошових потоків, дисконтованих за поточною ринковою ставкою відсотка на подібний фінансовий актив, з визнанням цієї різниці іншими витратами звітного періоду.

Результати проведеного дослідження дають змогу визначити такі види оцінки дебіторської заборгованості:

1) на основі історичної собівартості — первісне (історичне) оцінювання, яке визначають за номінальним і спонтанним методами оцінювання;

2) на основі вартості реалізації (погашення) — чисте реалізаційне оцінювання, що визначають за величиною сумнівних боргів, експертне оцінювання, при розрахунку якого використовують оцінювання продажу;

3) на основі поточної вартості — оцінювання з урахуванням валютного курсу; оцінювання з урахуванням індексу цін; оцінювання з урахуванням поточної відсоткової ставки, яке базується на методі потоку, що дисконтувався, і для розрахунку якого запропонований порядок визначення загальної реалізаційної вартості заборгованості;

4) на базі теперішньої вартості — теперішня оцінка на основі первісної вартості (метод оцінювання — первісний), теперішня оцінка на основі поточної вартості (метод оцінювання — поточний).

З метою мінімізації відхилень розрахункової вартості боргу від її реальної величини можна запропонувати комплексний підхід до оцінювання дебіторської заборгованості, що базується на коригуванні первісної вартості дебіторської заборгованості відповідно до коефіцієнта часу. Коефіцієнт часу дає змогу оцінити заборгованість підприємства у даний час з урахуванням зростання вартості в часі та зміни загальної купівельної спроможності грошових коштів. Використання в бухгалтерському обліку комплексного оцінювання дебіторської заборгованості забезпечує врахування впливу на зміну вартості водночас минулих і умовно можливих минулих тимчасових процесів, що створює можливість для прогнозування напрямів і обсягів поточних та майбутніх грошових потоків підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження показало, що оцінку дебіторської заборгованості в системі розрахунків з покупцями за реалізовану продукцію (товари, роботи, послуги), доцільно розпочинати з її первісної вартості. Оцінка дебіторської заборгованості у фінансових звітах залежить від ступеня визначеності її погашення. Якщо в підприємства з'являються сумніви щодо своєчасної (у визначений термін) оплати дебіторської заборгованості, то таку заборгованість вважають сумнівною. Перспективи подальших досліджень включають подальше дослідження процесу управління дебіторською заборгованістю в системі розрахунків із покупцями, своєчасного її повернення та недопущення безнадійних боргів.

Література:

1. Бухгалтерський фінансовий облік: підруч. [для студ. спец. "Облік і аудит" вищ. навч. закл.] / за ред. Ф.Ф. Бутинця. — 8-ме вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП "Рута", 2009. — 912 с.
2. Голов С. Фінансовий облік: підруч. / С. Голов, В. Костюченко, І. Кравченко та ін. — К., 2005. — 976.
3. Голубінка Ю.М. Управління дебіторською заборгованістю / Ю.М. Голубінка // Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (3 грудня 2010 р.) / відп. ред. З.В. Герасимчук. — Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. — С. 126—127.
4. Єдинак Т.С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи / Т.С. Єдинак // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємство. — 2009. — № 3. — С. 54—57.
5. Кудрицька Ж.В. Методологічні підходи до вирішення проблем організації обліку та внутрішнього контролю розрахунків із дебіторами [Електронний ресурс] / Ж.В. Кудрицька, О.В. Апарова. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/PORtal/soc_gum/prpe/2011_31/index.html

6. Кузнецова С.А. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання стану підприємств (на прикладі машинобудівних підприємств Запорізької області): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.А. Кузнецова; Терноп. акад. нар. госп-ва. — Т., 2002. — 23 с.

7. Ловінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку: моногр. / Л.Г. Ловінська. — К., 2006. — 256 с.

8. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності: навч.-довід. посіб. / [Ю.С. Цал-Цалко, Г.Г. Кірейцев, І.В. Луканьов та ін.]. — Житомир: ПП "Рута", 2011. — 707 с.

9. Нашкерська Г.В. Особливості визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги / Г.В. Нашкерська // Бухгалтерський облік і аудит. — 2009. — № 11. — С. 31—37.

10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість": затвердж. наказом Мін-ва фінансів України від 8 жовтня 1999 р. № 237 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти": затвердж. наказом Мін-ва фінансів України від 30 листопада 2001 р. № 559 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

12. Таратута Л.В. Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи / Л.В. Таратута // Сталий розвиток економіки. — 2011. — № 4 — С. 220—228.

13. Фаренюк О.П. Особливості поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги [Електронний ресурс] / О.П. Фаренюк, К.М. Таранюк. — Режим доступу: <http://intkonf.org/farenyuk-optaranyuk-kmbrovko-ot-osoblivosti-potochnoyi-debitorskoyi-zaborgovanosti-zaproduktsiyu-tovari-roboti-i-poslugi/>

14. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета [пер. с англ.] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда / Под ред. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 576 с.

15. Ценклер Н.І. Вдосконалення класифікаційних ознак дебіторської заборгованості та їх значення в підвищенні контрольно-аналітичної функції обліку / Н.І. Ценклер, П.Б. Кватирка // Вісник Хмельницького університету. — 2010. — № 29. — С. 87—90.

16. Шевчук В.Є. Оцінка поточної дебіторської заборгованості за міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку / В.Є. Шевчук // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції "Науковий потенціал світу "2004". Том 17. Облік і аудит. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. — С. 54—55.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2013 р.